

<https://doi.org/10.15421/282106>

UDK 595.7

М.В. Круть

Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України,
03022, Україна, Київ, вул. Васильківська, 33
e-mail: m.v.krut@ukr.net

ДО 75-РІЧЧЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ РОСЛИН НААН УКРАЇНИ. ЕНТОМОЛОГІЧНІ ШКОЛИ

На різних етапах проведення наукових досліджень із вирішення найважливіших питань щодо захисту сільськогосподарських культур в Інституті захисту рослин НААН сформувалися ентомологічні школи. Учні академіка АН УРСР В.П. Поспелова здійснювали комплекс робіт із вивчення патології комах з метою обґрунтування мікробіологічного й хімічного методу боротьби з шкідниками. Напрямом наукових досліджень школи доктора біологічних наук, професора М.А. Теленги було використання біологічних методів з обмеження чисельності шкідників сільгоспкультур. З його учнів М.П. Дядечко й В.П. Приставко створили свої наукові школи. Школу лісових ентомологів (Д.Ф. Руднев та інші) очолював З.С. Голов'яно. В подальшому професор Д.Ф. Руднев розробляв хімічний метод захисту рослин від шкідливих організмів, але знайшов йому альтернативу — використання стійких до шкідників сортів рослин. Його справу продовжили професори В.А. Санін і В.П. Смілянець. Плідно працювала школа академіка АН УРСР В.П. Васильєва, вагомим результатом досліджень якої є теоретично обґрунтована економічна доцільність застосування інсектицидів та розроблені основи інтегрованого захисту рослин. Професор Б.А. Арешніков разом із учнями основну частину своєї діяльності присвятив роботі з наукового обґрунтування ефективного й екологічно безпечного захисту зернових культур від шкідників, особливо клопа шкідливої черепашки. Вчених-ентомологів підготували також доктори наук, професори В.Г. Долін (з питань прогнозування розвитку шкідників рослин та розробки ефективних захисних заходів), М.П. Секун (з токсикології пестицидів), В.М. Чайка (з прогнозу та екології) та кандидати біологічних наук Н.В. Лаппа (з мікробіологічного методу захисту рослин), В.П. Омелюта (з карантину рослин). Є в інституті й представники наукових шкіл академіка НААН В.П. Федоренка та професора С.О. Трибеля з напрямку еколого-економічної оптимізації інтегрованого захисту рослин від шкідників.

В певні періоди Є.В. Зверезомб-Зубовський, В.П. Васильєв і В.Г. Долін очолювали Українське ентомологічне товариство. Нині президентом цієї громадської організації є В.П. Федоренко.

Цитування: Круть М.В. До 75-річчя Інституту захисту рослин НААН України. Ентомологічні школи. Український Ентомологічний Журнал. 2021. № 1—2 (19). С. 85—101. <https://doi.org/10.15421/282106>

Цього року виповнюється 75 років із часу заснування Інституту захисту рослин Національної академії аграрних наук України. В 1946 році, згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР і постанови Президії Академії наук Української РСР (протокол № 9 від 7 червня 1946 р.), на базі трьох лабораторій Інституту зоології АН УРСР був створений Інститут ентомології і фітопатології, завдання якого полягало у вдосконаленні методів захисту рослин та розробці захисних заходів проти найбільш небезпечних шкідників і хвороб сільськогосподарських культур. У 1956 р. ця установа була реорганізована в Український науково-дослідний інститут захисту рослин, підвідомчий Міністерству сільського господарства УРСР, який набув статусу Республіканського науково-методичного центру із захисту рослин. З січня 1971 р. Інститут став складовою Південного відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук (ВАСГНІЛ), а з 1992 р. — Української академії аграрних наук, яка в 2010 р. набула статусу Національної.

Інститут захисту рослин НААН разом з іншими установами має значні досягнення стосовно розробки концепції «*Інтегрований захист рослин*». В сучасному розумінні *інтегрований* — це захист рослин, спрямований на довгострокове регулювання розвитку та поширеності шкідливих організмів до економічно невідчутного рівня на основі фітосанітарного прогнозу, економічних порогів шкідливості, дії корисних організмів, енергоощадних і природоохоронних технологій (DSTU 4756:2007).

Концепція «Інтегрований захист рослин» є прикладом цілісності комплексу знань із різних галузей наук, що мають відношення до захисту врожаю. Філософські ж її основи, як визнає світовий досвід, належать ентомологам (Jacobsen, 1997). На різних етапах проведення наукових досліджень із вирішення найважливіших питань щодо захисту рослин в Інституті захисту рослин НААН, поряд із іншими, сформувалися ентомологічні школи.

Першим директором новоствореного Інституту ентомології і фітопатології АН УРСР став видатний ентомолог доктор сільськогосподарських наук, професор, академік АН УРСР **Володимир Петрович Поспелов** (Рис. 1А), який уже мав величезний науковий та організаційний досвід. Так, у 1904 році він організував у Києві першу в межах тодішньої Росії ентомологічну дослідну станцію, якою завідував до 1913 р. У 1913—1920 рр. працював професором Воронежського, 1930—1938 — Ленінградського сільськогосподарських інститутів. За його ініціативою в 1913 р. в Києві проводив свою роботу перший Всеросійський з'їзд працівників із прикладної ентомології, а в 1916 р. — другий. У 1920—1930 рр. В.П. Поспелов очолював відділ прикладної ентомології Державного інституту дослідної агрономії в СРСР. По праву він може вважатись одним із основоположників захисту рослин у цій великій країні. Впродовж 1930—1940 рр. завідував організованою ним лабораторією з вивчення хвороб комах у Всесоюзному інституті захисту рослин, одночасно керував кафедрою ентомології в Ленінградському сільськогосподарському інституті. Був членом Ради Всесоюзного ентомологічного товариства. В Інституті ентомології і фітопатології вчений пропрацював лише 2,5 року (помер на початку 1949 р.).

Рис. 1. Вчені-ентомологи Інституту захисту рослин НААН: А — В.П. Поспелов; В — Є.В. Зверезомб-Зубовський; С — М.А. Теленга; D — М.П. Дядечко; Е — В.П. Приставко; F — З.С. Голов'янку; G — Д.Ф. Руднев; H — В.П. Смілянець; I — В.А. Санін.

В.П. Поспелов є основоположником мікробіологічного методу боротьби з шкідливими комахами в колишньому СРСР. Науковий його спадок — це понад 150 друкованих праць, зокрема понад 30 в галузі мікробіометоду (Zverezomb-Zubovsky, 1950). До того ж в Інституті ентомології і фітопатології, будучи директором, він також завідував лабораторією фізіології і токсикології комах.

З учнів В.П. Поспелова в Інституті захисту рослин НААН кандидати біологічних наук Н.Л. Захарченко, М.І. Сиротина і К.А. Орлачова здійснювали комплекс науково-дослідних робіт із вивчення патології комах (буряковий довгоносик, озима й капустаєва совки, попелиці, шовкопряди, білани, колорадський жук) з метою обґрунтування мікробіологічного й хімічного методу захисту сільськогосподарських рослин від шкідників.

Керівні посади в новоствореному Інституті ентомології і фітопатології АН УРСР обіймав і такий відомий ентомолог, як **Євген Васильович Зверезомб-Зубовський** (Рис. 1В) — доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент АН УРСР: до 1949 р. — заступник директора, 1949—1950 рр. — директор, до 1956 р. — завідувач лабораторій загальної ентомології та екології комах. Наукового та організаційного досвіду він набув, працюючи спочатку на ентомологічній дослідній станції, очолюваній В.П. Поспеловим, згодом — на інших дослідних станціях колишнього СРСР, а також у Сортово-насіньному управлінні Цукротресту, Центральному інституті цукрової промисловості та Всесоюзному інституті бурякового рільництва. Творчі праці Є.В. Зверезомб-Зубовського (понад 150 публікацій) присвячені питанням організації захисту рослин, вивченню шкідників буряків цукрових, методам захисту і мають неоціненне значення для науки й практики виробництва. Ним підготовлено багато висококваліфікованих ентомологів, екологів і зоологів інших спеціальностей, хоча в Інституті захисту рослин вони не працювали. До того ж впродовж 1949—1958 рр. Євген Васильович був головою новоствореного Українського ентомологічного товариства, а згодом обраний почесним його головою. З 1950 р. — віце-президент Всесоюзного ентомологічного товариства, а з 1958 р. — почесний його член (Kryshstal', 1968).

З початку заснування Інституту захисту рослин НААН і так впродовж 20 років, поряд з іншими, на керівних посадах працював доктор біологічних наук, професор **Микола Абрамович Теленга** (Рис. 1С) — відомий ентомолог, який по праву може вважатись одним із основоположників біологічного захисту сільськогосподарських культур від шкідників. Спочатку він очолював лабораторію хижих і паразитичних комах (біофагів), згодом (з 1957 р.) — відділ мікробіологічного методу захисту рослин. З 1952 року і до кінця свого життя (помер у 1966 р.) також обіймав посаду заступника директора інституту з наукової частини.

Як спеціаліст по біологічному захисту рослин М.А. Теленга сформувався ще в 1930-ті роки, працюючи у Всесоюзному інституті захисту рослин. Він вивчав паразитів та хижаків багатьох шкідників сільськогосподарських культур. Результати багаторічної роботи вченого із цього напрямку відображені в науковій праці «Основные способы использования

ентомофагов для биологического метода борьбы с вредителями и их теоретическое обоснование», яка і зараз залишається теоретичною основою для широкого використання ентомофагів у захисті рослин. Він також впроваджував у виробництво способи застосування трихограми проти шкідників пшениці озимої, кукурудзи, овочевих і плодкових культур.

Широкої популярності набули роботи М.А. Теленги в галузі мікробіологічного методу, особливо його ідея використання патогенних мікроорганізмів сумісно із сублетальними дозами інсектицидів для захисту сільськогосподарських культур від шкідників. Важливим був висновок вченого, що під впливом хвороботворних організмів досягається ефект як безпосередньо при застосуванні мікробіологічних препаратів, так і за рахунок післядії на ту частину популяції шкідника, яка збереглася в агроценозі. Знання цього питання становить інтерес також і для розуміння закономірностей динаміки популяцій комах (Krut', 2015).

М.А. Теленга опублікував понад 130 фундаментальних наукових праць, із яких 4 монографії з біологічного методу захисту рослин від шкідників.

Представниками наукової школи М.А. Теленги — це великі вчені М.П. Дядечко, В.В. Ряховський, Г.Н. Жигаєв, К.А. Кудель, А.Й. Сікура, Л.В. Сікура, Н.В. Лаппа, А.І. Сметник, В.П. Приставка, М.М. Тронь, Ж.Д. Кудіна, В.М. Гораль й інші, які працювали в Інституті захисту рослин та інших наукових установах, продовжуючи справу свого вчителя.

Микола Платонович Дядечко (Рис. 1D) працював в Інституті захисту рослин з 1947 по 1968 рр. Тут він пройшов шлях від аспіранта до завідувача відділу; до того ж упродовж нетривалого часу обіймав посаду заступника директора з наукової роботи. Сформувався як висококваліфікований вчений, виконавши ряд глибоких досліджень у галузі сільськогосподарської ентомології, підготувавши та успішно захистивши кандидатську й докторську дисертації, а також видавши монографії «Кокцинеллиды Украинской ССР» (1954) та «Трипсы, или бахромчатокрылые Европейской части СССР» (1964). З 1968 року й до останніх днів життя (помер на початку 2000 р.) науково-педагогічна робота доктора біологічних наук, професора М.П. Дядечка була пов'язана з Українською сільськогосподарською академією (нині — Національний університет біоресурсів і природокористування України).

М.П. Дядечко був опонентом безвідповідального й неконтрольованого широкомасштабного застосування хімічних препаратів, що призводило до значного обмеження розвитку або знищення корисних комах. Майже 45 років своєї роботи він найбільшу увагу приділяв науковим дослідженням з питань біологічного методу захисту рослин та широкому впровадженню їх результатів у виробництво. Розробляв заходи щодо більш ефективного використання природної корисної фауни для боротьби з найнебезпечнішими шкідниками сільськогосподарських культур. Багато зусиль витратив на розробку технології штучного розмноження ентомофагів у лабораторних умовах та її впровадження у біолабораторіях районних станцій захисту рослин, а також біофабриках. Опублікував понад 300 наукових праць, із яких 5 монографій.

М.П.Дядечко створив свою наукову школу, підготувавши 5 докторів та понад 150 кандидатів наук, зокрема 33 для країн Азії, Африки й Латинської Америки (Fedorenko, Plyska, 2012). Багато з його учнів працювали в Інституті захисту рослин НААН — це Г.М. Цибульська, І.В. Григорович, Р.І. Чижик, М.Г. Гарнага, М.О. Шляховий, Л.Я. Францевич, О.С. Нехай, І.М. Пластун.

Валерій Петрович Приставка (Рис. 1Е) започаткував в Українському науково-дослідному інституті захисту рослин нові методи боротьби з шкідливими комахами. В 1967 р. він очолив новостворену лабораторію біофізичних методів боротьби. Сформував науковий колектив із молодих спеціалістів різного профілю — біологів, медиків, інженерів. За його участю також був спроектований та створений спеціальний біофізичний корпус.

Основну увагу В.П. Приставка зосередив на розробці генетичного методу боротьби з найнебезпечнішим шкідником плодового саду — яблуною плодожеркою. За результатами наукових досліджень він підготував і в 1971 р. захистив докторську дисертацію за темою «Променева стерилізація у боротьбі з яблуною плодожеркою». Наукова спадщина вченого складається із оригінальних статей, оглядів літератури, монографій та підготовлених ним кандидатів наук (Cherniy, 2006). Багато з учнів доктора біологічних наук, професора В.П. Приставка пов'язали свою наукову діяльність із Інститутом захисту рослин НААН — це В.М. Чайка, Б.Г. Дегтярьов, В.Л. Петрунек, Л.В. Янішевська, Л.В. Янішевський, В.П. Конверська, Т.М. Неверовська та інші.

В 1977 р. В.П. Приставка переїхав до Білорусії, де завідував лабораторією в Інституті зоології АН Білорусії, а згодом — у Білоруському інституті захисту рослин. А створену ним лабораторію в Інституті захисту рослин очолив А.М. Черній. В 1991 році її було реорганізовано у відділ екології і технології застосування ентомофагів та БАР.

Зіновій Степанович Голов'яно (Рис. 1F) — відомий лісовий ентомолог, доктор сільськогосподарських наук, професор. У 1901 р. закінчив Петербурзький лісовий інститут. Тривалий час працював у лісництвах України, поєднуючи свою практичну роботу з науковою діяльністю. В 1918 р. завідував Бюро лісової ентомології. 1919—1922 рр. — викладач ентомології в Уманській школі садівництва. 1924—1934 рр. — засновник і керівник Дарницької лісової дослідної станції (поблизу Києва). З 1930 по 1936 рр. завідував сектором захисту лісу Українського науково-дослідного інституту агролісомеліорації та лісового господарства. З 1937 по 1953 рр. — завідувач та професор кафедри ентомології Київського лісгосподарського інституту, згодом — лісгосподарського факультету Української сільськогосподарської академії. З 1943 р. за сумісництвом старший науковий співробітник Інституту зоології, а з 1946 р. — старший науковий співробітник лабораторії екології та завідувач лабораторії лісової ентомології Інституту ентомології і фітопатології АН УРСР.

З.С. Голов'яно вивчав біоекологію хрущів, зокрема природних їх ворогів. Багато займався розв'язанням проблем щодо створення насаджень сосни за умов високої чисельності в ґрунті личинок хрущів, особливо травневого та мармурового. Розробив заходи захисту лісових, са-

дових культур та виноградників від пошкоджень личинками травневого хруща, зокрема методику застосування ґрунтових фумігантів. Працював також над з'ясуванням факторів, що зумовлюють динаміку чисельності короїдів. Приділяв увагу питанням щодо захисту деревних насаджень і від інших видів шкідливих комах (Vasechko G./ VsGolovyanko_u.html).

Автор понад 50 наукових праць. Укладач визначника личинок хрущів, який вийшов у 1913 р. і був перевиданий у 1933 р. Створив школу лісових ентомологів. Серед них Д.Ф. Руднев, В.Л. Цюпкало, В.І. Гримальський, діяльність яких упродовж тривалого часу була пов'язана з Інститутом захисту рослин.

Відомий ентомолог доктор біологічних наук, професор **Дмитро Федорович Руднев** (Рис. 1G) пропрацював у нашій установі від початку її заснування і так до 1972 року. Попервах обіймав посаду старшого наукового співробітника, згодом — завідувача лабораторії (в різні часи мала назви — сільськогосподарської та лісової ентомології, лісової та садової ентомології, стійкості сільськогосподарських культур до шкідників).

Наукову діяльність Д.Ф. Руднев розпочав ще в середині 1920-х років на Дарницькій лісовій дослідній станції під Києвом, де працював колектив видатних фахівців-ентомологів під керівництвом З.С. Голов'янка. В подальшому ж закінчив аспірантуру Інституту зоології АН УРСР, після чого обіймав посаду старшого наукового співробітника. Зробив значний внесок у розробку теорії боротьби з короїдами та в дослідження причин масового розмноження великого дубового вусача.

Працюючи в Інституті захисту рослин, Д.Ф. Руднев розробляв найбільш перспективний для того часу напрям захисту рослин від шкідливих організмів — це хімічний метод. Він був одним із перших розробників малооб'ємного способу обприскування багаторічних насаджень інсектицидами. Також виявив недоліки широкого застосування пестицидів і почав агітувати за розробку альтернативи цьому методу, а саме використання стійких до шкідників сортів рослин (Krut, 2017).

Перу Д.Ф. Руднева належить понад 200 опублікованих наукових праць, зокрема 5 монографій. Він підготував 20 кандидатів наук, із яких І.К. Загайкевич, В.О. Лозинський, В.А. Санін, В.А. Гродський, Г.І. Васечко, Н.Е. Кононова, Л.І. Лінник, В.П. Смілянець, Н.М. Сікура свою діяльність на той чи інший період пов'язали з Інститутом захисту рослин НААН.

Школу Д.Ф. Руднева продовжив його учень доктор біологічних наук, професор **Володимир Петрович Смілянець** (Рис. 1H). Впродовж 1962—1996 рр. трудова й наукова діяльність В.П. Смілянця була пов'язана з Інститутом захисту рослин УААН. Він підготував та успішно захистив кандидатську дисертацію за темою «Стійкість сосни звичайної й кримської до шкідливих комах на півдні України». З 1973 року завідував лабораторією стійкості сільськогосподарських культур до шкідників. В 1986 р. захистив докторську дисертацію за темою «Екологічні закономірності формування стійких до шкідливих комах насаджень сосни».

В.П. Смілянець працював за проблемами стійкості рослин до шкідливих комах. Обґрунтував наявність у здорових рослин природних за-

хисних речовин, що перешкоджають розвитку шкідників та зумовлюють природну стійкість рослин. Під його керівництвом та безпосередньою участю було розроблено методи оцінки ступеня стійкості різних сільськогосподарських культур, визначено важливі фактори, що спричиняють стійкість рослин до шкідників, розроблено принципово нову модель взаємовідносин між захисною системою рослин та системами адаптації шкідників. Все це дозволяє здійснювати оцінку стійкості різних форм рослин та селекційного матеріалу за окремими стадіями онтогенезу шкідників. Також розроблено ряд методик з оцінки ступеня стійкості лісових насаджень, люцерни, сої, картоплі, пшениці; обґрунтовано теоретичні положення щодо природи стійкості рослин до шкідників, механізмів формування агресивних біотипів комах, функціонування механізмів стійкості й системи коадаптації в агробіоценозах.

Автор понад 100 наукових праць, опублікованих у вітчизняних та зарубіжних джерелах, 3-х винаходів. Підготував кандидатів наук, серед яких Є.В. Пастухов, Т.С. Король, О.А. Грикун, М.О. Злотіна, В.Р. Педько.

З вихованців професора Д.Ф. Руднева значних вершин також досяг **Віктор Арсенійович Санін** (Рис. 11). Трудова й наукова його діяльність із 1955 по 1987 рр. була пов'язана з Українським науково-дослідним інститутом захисту рослин. Тут він закінчив аспірантуру, обіймав посади молодшого, старшого наукового співробітника, згодом — завідувача відділом, який змінював свої назви (технології застосування пестицидів, хімічного методу боротьби з шкідниками й хворобами сільськогосподарських культур). Спочатку багато працював над розробкою та впровадженням у бурякосіючих господарствах України високоефективних і надійних способів боротьби з буряковим довгоносом. В подальшому ж проводив наукові дослідження з комплексного захисту сільськогосподарських культур (зернові, зернобобові, буряки цукрові, картопля, плодови) від найголовніших шкідників та хвороб, а також спільну з іншими установами та ДСКТБ роботу щодо вдосконалення машин для захисту рослин. Набутий науковий та організаційний досвід В.А. Санін використовував у подальшій своїй роботі в токсикологічній лабораторії ВІЗР, ТОВ „Форсис”, швейцарській фірмі „Сандоз”, агрокооперативі „Укр-Ріпак”. З 2005 і до квітня 2010 року за сумісництвом знов працював в Інституті захисту рослин. Він є співзасновником фірми «Адоб», де працює консультантом і донині (Congratulation, 2018).

Результати численних досліджень доктора сільськогосподарських наук, професора В.А. Саніна знайшли своє відображення в підготовлених та успішно захищених ним кандидатській і докторській дисертаціях, опублікованих понад 200 наукових праць, зокрема монографіях, довідниках, посібниках, рекомендаціях. Він підготував 22 кандидати і одного доктора наук. З його учнів в Інституті захисту рослин НААН у свій час працювали Т.І. Горбач, О.В. Хухрій, О.П. Борсук та інші.

З 1953 по 1979 рр. Український науково-дослідний інститут захисту рослин очолював доктор біологічних наук, професор, академік Академії наук УРСР, лауреат Державної премії, заслужений діяч науки України **Ва-**

дим Петрович Васильєв (Рис. 2А), який за фахом був зоологом-ентомологом. До Великої Вітчизняної війни працював в Українському НДІ плідівництва, де підготував та успішно захистив кандидатську дисертацію за темою «Використання закономірностей тривалості розвитку комах від температури з метою довгострокового прогнозування» (1940 р.). З липня 1941 до грудня 1945 рр. знаходився в лавах Радянської армії. Брав участь у боях з фашизмом у складі 34-ї кавалерійської дивізії (до липня 1942 р.), а потім — 4-го гвардійського кубанського козачого кавалерійського корпусу, за що одержав ряд бойових нагород. Після війни Вадим Петрович повернувся до УкрНДІ плідівництва, де спочатку обіймав посаду старшого наукового співробітника, а згодом — завідувача відділу захисту рослин. У 1953 р. захистив докторську дисертацію за темою «Екологічні основи побудови системи заходів боротьби з шкідниками плодових культур».

В 1950-х роках як в Україні, так і в інших республіках Радянського Союзу дуже гостро стояла проблема захисту сходів буряків цукрових від звичайного бурякового довгоносика. В Інституті захисту рослин В.П. Васильєв багато років завідував лабораторією хімічного методу. Під його керівництвом було розпочато великомасштабну роботу щодо впровадження способу передпосівної обробки насіння буряків цукрових інсектицидами, що в подальшому дало можливість істотно удосконалити систему захисту сходів культури від шкідників. Розроблялася також комплексна система захисту зернових та інших польових культур від шкідників та хвороб.

Результатами численних наукових досліджень, здійснених В.П. Васильєвим та його учнями, є теоретично обґрунтована економічна доцільність застосування інсектицидів, розробка економічних порогів шкідливості основних шкідників вирощуваних рослин, показників екологічної безпеки хімічного захисту рослин та прогнозу можливого ступеня забруднення сільськогосподарських угідь токсичними речовинами. Також всебічно обґрунтовано основи найважливішої проблеми інтегрованого захисту рослин. В.П. Васильєв опублікував понад 200 наукових праць, серед яких 10 монографій, 8 довідників, понад 10 брошур. Під науковим керівництвом та безпосередньої його участі була видана унікальна монографія в 3-х томах «Вредители сельскохозяйственных культур и лесных насаждений» (1973—1975; 2-е изд., 1987—1989), яка відмічена Державною премією України (Trybel, 2012).

З 1958 по 1987 рр. В.П. Васильєв був головою Українського ентомологічного товариства, а в 1962—1990 рр. — ще й віце-президентом Всесоюзного ентомологічного товариства.

В.П. Васильєв підготував 9 докторів та 50 кандидатів наук, з яких А.С. Дегтярьова, С.О. Трибель, В.О. Зацерківський, В.А. Санін, Б.І. Щербак, К.А. Кудель, О.В. Манько продовжили свою наукову діяльність у нашій установі.

Володимир Гдаліч Долін (Рис. 2В)— відомий ентомолог, доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, лауреат Державної премії УРСР, премії ім. Д.К. Заболотного.

Рис. 2. Вчені-ентомологи Інституту захисту рослин НААН: А — В.П. Васильєв; В — В.Г. Долін; С — Б.А. Арешніков; D — Н.В. Лаппа; Е — В.П. Омелюта; F — В.М. Чайка; G — С.О. Трибель; H — В.П. Федоренко; I — М.П. Секун.

З 1959 по 1975 рр. його діяльність була пов'язана з Українським науково-дослідним інститутом захисту рослин. Тут він обіймав посади молодшого наукового співробітника відділу ґрунтової ентомології, старшого наукового співробітника та завідувача відділу сільськогосподарської ентомології, завідувача лабораторії прогнозів, а впродовж 1967—1975 рр. — заступника директора з науки.

З 1975 р. й до останнього В.Г. Долін працював в Інституті зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАНУ, де завідував відділом загальної та прикладної ентомології і до того ж протягом 1976—1980 рр. виконував обов'язки заступника директора з науки. 1987-2004 рр. — президент Українського ентомологічного товариства.

В.Г. Долін все своє життя присвятив дослідженню жуків-коваликів (Elateridae). Розпочавши вивчати елатерид України, в подальшому він працював над світовою їх фауною. Працював у двох напрямках — фундаментальному й прикладному. На основі результатів численних досліджень прийшов до висновку про перспективність передпосівної обробки насіння просапних та зернових культур інсектицидами як заходу щодо зниження шкідливості дротяників та інших ґрунтових комах-фітофагів. Впродовж 30—40 років по праву був провідним систематиком елатерид світу. Створив 3 повноцінні колекції, а саме: жуків-коваликів, жужелиць та личинок жуків-коваликів (Kravchenko, 2006).

Друкована спадщина В.Г. Доліна складає 12 монографій (16 книг), 4 з яких написано ним особисто, 5 — у співавторстві, а в 3-х він був упорядником; 197 статей, значна частина з яких опублікована в престижних виданнях за кордоном. Ним підготовлено 6 докторів і 30 кандидатів біологічних наук. Із його учнів в Інституті захисту рослин проводили дослідження О.Г. Шеліхов, Я.Ф. Красюкова, О.М. Кравченко, Н.К. Філатова.

Наукова діяльність вченого-ентомолога, доктора біологічних наук, професора **Бориса Андрійовича Арешнікова** (Рис. 2С) з 1956 по 1991 рр. була пов'язана з Українським науково-дослідним інститутом захисту рослин. До того він певний час працював на Поліській дослідній станції рільництва, в 1953—1956 рр. навчався в аспірантурі Українського науково-дослідного інституту землеробства. Підготував та успішно захистив кандидатську дисертацію за темою «Біологія люпинового довгоносика і заходи боротьби з ним у поліській зоні УРСР».

В УкрНДІ захисту рослин Б.А. Арешніков обіймав посади молодшого та старшого наукового співробітника відділу сільськогосподарської ентомології, виконував обов'язки завідувача лабораторії прогнозів. З 1969 р. завідував проблемною лабораторією щодо боротьби з шкідливою черепашкою, яка згодом трансформувалася в лабораторію щодо боротьби з шкідниками зернових культур. В 1986—1990 рр. очолював відділ з розробки системи захисту зернових культур, вирощуваних за інтенсивними технологіями. Багато працював над проблемою застосування малооб'ємного обприскування посівів пшениці озимої проти клопа шкідливої черепашки та інших шкідників. Розробив також новий метод захисту зернових культур способом застосування хлорофосу та методику економічного обґрун-

тування порівняльної оцінки способів застосування інсектицидів. Теоретично обґрунтував та розробив більш досконалі методи захисту пшениці озимої від комплексу шкідників — клопа шкідливої черепашки, злакових попелиць, мух, листовійки, хлібної жужелиці тощо. Численні дослідження з проблеми шкідливої черепашки послужили матеріалом для підготовки та успішного захисту ним докторської дисертації (Krut, 2017).

Б.А. Арешніков є автором 150 наукових праць, зокрема 4-х монографій, численних фундаментальних статей, методичних рекомендацій та вказівок. Ним була створена наукова школа, представниками якої є М.Г. Костюковський, С.М. Вигера, О.П. Знаменський, Д.М. Фещин, С.М. Бабич, В.О. Круть, М.В. Круть. Всі вони на певний час пов'язали свою діяльність з Інститутом захисту рослин НААН, а С.М. Вигера та автор статті працюють у цій установі й до сьогодні.

Ніна Володимирівна Лаппа (Рис. 2D) — відома вчена в галузі мікробіологічного методу захисту рослин, кандидатка біологічних наук, лауреатка Державної премії України в галузі науки і техніки. Вся трудова та наукова її діяльність була пов'язана з Українським науково-дослідним інститутом захисту рослин (Інститутом захисту рослин НААН). Впродовж 1959—1962 рр. під науковим керівництвом М.А. Теленги навчалася в аспірантурі. З 1962 р. обіймала посади молодшої, старшої наукової співробітниці, а з 1971 р. і до виходу на пенсію (2000 р.) — завідувачки лабораторії (відділу) мікробіологічного методу захисту рослин та лабораторії біологічних регуляторів чисельності шкідників.

Під керівництвом Н.В. Лаппи й за безпосередньою її участю було розроблено теоретичні основи та методи практичного застосування мікробіологічного методу прогнозу розмноження шкідливих комах, способи стабільного масового отримання грибних ентомопатогенів. Обґрунтовано умови оптимального застосування мікробіологічних препаратів (Лепідоцид, Гаупсин, Пециломін) та різних їх препаративних форм. Здійснено пошуки ентомопатогенів різної природи та розроблено методи їх застосування в умовах різних біоценозів. Наукова праця вченої «Створення грибних мікробіологічних засобів захисту рослин від шкідників і хвороб. Розробка технології їх виробництва і застосування» була відмічена Державною премією України.

Н.В. Лаппа є авторкою близько 200 наукових праць, зокрема численних методичних рекомендацій та буклетів, співавтором книг; має 10 авторських свідоцтв та патентів. Підготовлені нею кандидати наук А.О. Устименко, О.В. Бакланова й Г.М. Ткаленко свою діяльність пов'язали з Інститутом захисту рослин.

Віктор Павлович Омелюта (Рис. 2E) — вчений у галузі ентомології, екології, захисту і карантину рослин, кандидат біологічних наук. Впродовж 1969—2009 рр. працював в Інституті захисту рослин НААН. До 1972 р. аспірант (науковий керівник — А.С. Дегтярьова), згодом — молодший науковий співробітник, 1975—1992 рр. — завідувач лабораторії прогнозів, 1992—2004 рр. — завідувач, а згодом — провідний науковий співробітник відділу карантину рослин.

В.П. Омелюта велику увагу приділяв таким шкідникам сільськогосподарських культур, як східна та яблунева плодожерка, лучний метелик, картопляна міль, головного значення надаючи проблемам їх розвитку, прогнозування чисельності і на підставі цього розробки тактики проведення захисних заходів. Вказував на види прогнозів, які використовуються в практиці захисту рослин. Зробив величезний внесок у наукове забезпечення роботи Державної служби з карантину рослин в Україні. Він уточнив морфологічні й біологічні особливості карантинних шкідників (східна плодожерка, західний кукурудзяний жук, західний квітковий трипс, американський білий метелик), виділив зони можливого їх розповсюдження в країні та розробив комплекс карантинних заходів.

Наукові надбання В.П. Омелюти — це понад 200 наукових праць, зокрема авторське свідоцтво, низка пропозицій, 20 рекомендацій і методичних вказівок, понад 40 прогнозів, 10 книг, розділи в тритомнику «Вредители сельскохозяйственных культур и лесных насаждений» (1973—1975; 2-е изд. 1987—1989) та 3-х довідниках із захисту рослин. Підготовлені ним кандидати наук О.В. Чернишов, С.П. Кривошеев і О.С. Адамчук деякий час працювали в Інституті захисту рослин.

Володимир Миколайович Чайка (Рис. 2F) — вчений у галузі екології, ентомології й захисту рослин, доктор сільськогосподарських наук, професор. Понад 35 років трудова та наукова його діяльність була безпосередньо пов'язана з Інститутом захисту рослин НААН. Спочатку старший лаборант, з 1972 р. — молодший, з 1980 р. — старший науковий співробітник лабораторій біофізичних методів, нових методів боротьби, відділу екології і технології застосування ентомофагів і біологічно активних речовин, 1993—2006 рр. — завідувач лабораторії прогнозів. З 2006 р. працює в Національному університеті біоресурсів і природокористування України. За сумісництвом працював і нині працює в нашій установі: до 2014 р. — старший, а з 2021 р. — головний науковий співробітник лабораторії прогнозів.

В.М. Чайка здійснив наукові дослідження щодо біофізичних методів оцінки фізіологічного стану комах, дослідивши фізіологічні та етологічні реакції популяцій комах до феромонів. Це дозволило обґрунтувати концепцію феромонного моніторингу та розробити системи моніторингу поширення й чисельності небезпечних шкідників сільськогосподарських культур — картопляної молі, кукурудзяного метелика, комплексу підгризаючих совок. Він вдосконалив синтетичну теорію динаміки чисельності популяцій шкідливих комах, обґрунтував комплекс еколого-економічних чинників, які визначають стан шкідливих організмів в агроценозах України. Неоціненне значення для науки й практики аграрного виробництва мають також розроблені ним алгоритми комп'ютерного прогнозу потенційних недоборів урожаїв основних культур від комплексу шкідників та еколого-економічної доцільності хімічного захисту рослин.

Автор понад 350 наукових праць, в тому числі 6 монографій. Має 3 патенти на винаходи. Підготував 1 доктора і 11 кандидатів наук. Дехто із його учнів певний час працювали й нині працюють в Інституті захисту рослин.

Протягом останніх 25 років значний внесок у формування молодих ентомологічних шкіл в Інституті захисту рослин НААН зроблено провідними ентомологами — С.О. Трибелем, В.П. Федоренком та М.П. Секуном.

Станіслав Олександрович Трибель (Рис. 2Г) — відомий вчений у галузі захисту рослин, ентомолог, доктор сільськогосподарських наук, професор. В 1965—1968 рр. під науковим керівництвом академіка АН УРСР В.П. Васильєва він навчався в аспірантурі Українського науково-дослідного інституту захисту рослин; підготував та успішно захистив кандидатську дисертацію за темою «Біологічні особливості люцернового скосаря та заходи боротьби з ним на хмільниках УРСР». До 1973 р. в цій же установі обіймав посади молодшого та старшого наукового співробітника; виконував дослідження з розробки й удосконалення хімічного захисту сільськогосподарських культур від шкідників.

Понад 20 років С.О. Трибель працював у Всесоюзному НДІ цукрових буряків. Проведені ним наукові дослідження з обґрунтування оптимізації застосування інсектицидів проти шкідників буряків цукрових за індустріальної технології їх вирощування стали основою його докторської дисертації, успішно захищеної в 1988 р. В 1993—1996 рр. обіймав посаду головного наукового співробітника Українського науково-дослідного проектно-технологічного інституту «Агроресурси».

В 1996—2006 рр. С.О. Трибель завідував лабораторією стійкості сільськогосподарських культур до шкідників Інституту захисту рослин НААН. Згодом і до останнього (помер 29 січня 2020 р.) працював на посаді головного наукового співробітника цього підрозділу. Напрямом наукової його діяльності було обґрунтування використання механізмів стійкості сільськогосподарських культур до шкідників для створення стійких сортів та розробка екологічно безпечної системи захисту рослин.

С.О. Трибель — автор понад 300 опублікованих наукових праць, зокрема 12 книг, 7 брошур, 13 рекомендацій, 5 методик, 4 патентів, ДСТУ «Захист рослин. Терміни та визначення понять». Підготував 5 докторів і 18 кандидатів наук. З його учнів у нашій установі нині працюють О.О. Стригун, Г.М. Ткаленко, О.О. Бахмут, А.В. Федоренко, О.М. Гончаренко та академік В.П. Федоренко, багато з яких обіймають посади завідувача лабораторії. З підготовлених ним докторів сільськогосподарських наук Ю.Е. Клечковський є директором Дослідної станції карантину винограду і плодових культур ІЗР НААН.

Віталій Петрович Федоренко (Рис. 2Н) — відомий ентомолог, доктор біологічних наук, професор, академік Національної академії аграрних наук України, президент громадської організації «Українське ентомологічне товариство» (з 2007 р.), заслужений діяч науки і техніки України.

З 2003 р. його трудова та наукова діяльність пов'язана з Інститутом захисту рослин НААН: до 2011 р. — директор, нині — головний науковий співробітник лабораторії ентомології та стійкості сільськогосподарських культур проти шкідників. Найбільшого наукового досвіду В.П. Федоренко набув, тривалий час (1972—1999 рр.) працюючи на Білоцерківській дослідно-селекційній станції Інституту цукрових буряків НААН

та обіймаючи посади старшого наукового співробітника лабораторії ентомології, завідувача відділу захисту рослин, а згодом — заступника директора з наукової роботи. Матеріали численних наукових досліджень послужили підставою для підготовки та успішного захисту ним кандидатської й докторської дисертацій. Був також і на педагогічній роботі в Білоцерківському державному аграрному університеті (1994—2003) та Національному університеті біоресурсів і природокористування України (2011—2015): співробітник, професор, завідувач кафедри.

В.П. Федоренко — висококваліфікований фахівець з питань захисту сільськогосподарських рослин від шкідників та хвороб. Широкому загалу вчених цієї галузі відомі фундаментальні його праці з вивчення багаторічної динаміки ентомокомплексу в агробіоценозі зернобурякової сівозміни, здійснення системного підходу до пізнання закономірностей зв'язку і взаємодії фауни шкідливих і корисних комах з метою розробки та впровадження екологічно орієнтованих прийомів управління динамікою популяцій з урахуванням вимог охорони довкілля.

Наукові надбання академіка В.П. Федоренка — це понад 500 опублікованих праць, зокрема 20 монографій, 6 підручників і навчальних посібників, численні брошури та методичні вказівки, 6 авторських свідоцтв і патентів на винаходи, 2 Національні стандарти України. Ним створено наукову школу за напрямом «Теорія і технологія екологічно орієнтованого захисту рослин», а саме підготовлено 2 доктори та 28 кандидатів сільськогосподарських наук. З її представників в Інституті захисту рослин плідну наукову діяльність проводили доктор А.М. Черній та понад 10 кандидатів наук. Багато з учнів В.П. Федоренка на сьогодні обіймають високі посади в наукових установах НААН, вищих навчальних закладах МОН України, агрофірмах, апараті Президії НААН, а доктор В.М. Чайка й кандидатка наук В.В. Ігнат продовжують працювати в нашій установі й донині.

Секун Микола Павлович (Рис. 2I) — вчений у галузі ентомології, токсикології та захисту рослин, доктор сільськогосподарських наук, професор. З 1975 року й донині його трудова та наукова діяльність пов'язана з Інститутом захисту рослин НААН. До 1985 р. обіймав посаду старшого наукового співробітника лабораторії щодо боротьби з шкідниками зернових культур, 1986—2011 рр. — завідувача лабораторії токсикології пестицидів. Нині головний науковий співробітник лабораторії токсикології пестицидів.

М.П. Секун тривалий час працював над проблемами щодо вдосконалення хімічного захисту зернових культур від шкідників. Результати численних наукових досліджень стали основою для підготовки й успішного захисту ним у 2004 р. докторської дисертації за темою «Токсикологічні основи оптимізації системи хімічного захисту озимої пшениці від шкідників у степовій зоні України». Нині напрями його наукової роботи пов'язані з сільськогосподарською токсикологією — це розв'язання таких важливих питань, як особливості формування резистентності у шкідників рослин до пестицидів, шляхи її подолання та обґрунтування раціонального застосування сучасних хімічних засобів захисту.

Автор понад 260 друкованих наукових праць, зокрема багатьох книг, брошур, довідників, методик, рекомендацій, підручників. Має 3 авторських свідоцтва і 2 патенти на корисні моделі. Підготував 14 кандидатів наук, із яких з Інститутом захисту рослин НААН на певний час пов'язали свою діяльність О.В. Скрипник, Т.В. Захарова, В.С. Журавський, Р.В. Яковлев, Л.М. Лютко, Н.М. Дмитренко, В.В. Березовська-Бригас, а О.Г. Власова тут працює й до сьогодні.

Крім вищеназваних керівників шкіл, вчених-ентомологів в Інституті захисту рослин НААН в різні часи готували доктор сільськогосподарських наук В.Ф. Дрозда та кандидати біологічних наук М.І. Сиротина, А.Й. Сікура, Г.М. Цибульська, М.М. Тронь. Нині аспірантами зі спеціальності 202 «Захист і карантин рослин» за спеціалізації «ентомологія» керують академік В.П. Федоренко та доктори сільськогосподарських наук М.П. Секун, О.О. Стригун, Г.М. Ткаленко.

Успішна підготовка кваліфікованих вчених у галузі сільськогосподарської ентомології значною мірою сприятиме подальшому розвитку науки із захисту рослин, а широке впровадження її досягнень у виробництво — вирішенню державних стратегічних завдань щодо зміцнення продовольчої безпеки країни й світу. Неоціненна роль у цьому Інституту захисту рослин Національної академії аграрних наук України та громадської організації «Українське ентомологічне товариство».

ЛІТЕРАТУРА

- DSTU 4756:2007 Plant Protection. Terms and Determination of Conceptions (In Ukrainian: ДСТУ 4756:2007 Захист рослин. Терміни та визначення понять).
- Cherniy, A.M., 2006. Prystavko Valeriy Petrovych. Quarantine and Plant Prtection, 11: 17. (In Ukrainian: Черній, А.М. Приставка Валерій Петрович).
- Congratulation to person whose anniversary! [V.A. Sanin], 2018. Karantin i zahist roslin, 4-5: 3 of cover (In Ukrainian: Вітаємо Ювіляра! [В.А. Санін]).
- Fedortenko, V.P. and Plyska, M.M., 2012. Scientist-entomologist, teacher, philosopher. To 100 years of professor's M.P. Dyadchko birthday. Quarantine and Plant Prtection, 12: 28. (In Ukrainian: Федоренко В.П., Плиська М.М. Вчений-ентомолог, учитель, філософ. До 100-річчя від дня народження професора М.П. Дядечка).
- Jacobsen B. J., 1997. Role of plant pathology in integrated pest management. Annu. Rev. Phytopathol. Palo Alto (Calif.), 35: 373— 391.
- Kravchenko, O.M., 2006. Volodymyr Gdalych Dolin (1932— 2004). Quarantine and Plant Prtection, 11: 22. (In Ukrainian: Кравченко О.М. Володимир Гдалич Долін (1932— 2004)).
- Krut' M. V., 2017. D.F. Rudnev is a known scientist-entomologist. Ukrainian Entomological Journal, 1 (12): 53— 64 (In Ukrainian: Круть М.В. Д.Ф. Руднев — відомий вчений-ентомолог).
- Krut' M. V., 2015. Mykola Abramovych Telenga is an outstanding Ukrainian entomologist. Ukrainian Entomological Journal, 1-2 (10): 118—125 (In Ukrainian: Круть М.В. Микола Абрамович Теленга — видатний український ентомолог).
- Krut' M. V., 2017. The known scientist B.A. Areshnikov. Karantin i zahist roslin, 10-12: 6 (In Ukrainian: Круть М.В. Відомий вчений Б.А. Арешніков).

- Kryshchal', A.F., 1968. In memory of Yevgeniy Vasil'yevich Zverezomb-Zubovskiy (1890—1967). *Entomological review*, XLVII, 1: 235—243 (In Russian: *Крышталъ А.Ф. Памяти Евгения Васильевича Зверезомб-Зубовского (1890—1967)*).
- Trybel' S.O., 2012. V.P. Vasyliyev is a world famous scientist (31.12.1912 — 24.09.2003) (In Ukrainian: *Трибель С.О. В.П. Васильєв — всесвітньо відомий вчений*).
- Vasechko G. The biography of Zinoviyy Golovyanko (1876-1953) [online] Available at: <http://www.icfcst.kiev.ua/VASECHKO/VsGolovyanko_u.html>.
- Zverezomb-Zubovskiy, Ye.V., 1950. In memory of Vladimir Petrovich Pospelov (1872—1040). *Entomological review*. Moscow—Leningrad, XXXI (1—2): 301—314 (in Russian: *Зверезомб-Зубовский, Е.В. Памяти Владимира Петровича Поспелова (1872—1040)*).

M.V. Krut'

TO 75 YEARS OF INSTITUTE OF PLANT PROTECTION OF NAAS OF UKRAINE. THE ENTOMOLOGICAL SCHOOLS

The entomological schools were formed in the Institute of Plant Protection of NAAS of Ukraine by carrying out of scientific investigations on decision of the major questions of crop protection. The followers of Academician of NASU V.P. Pospelov carried out complex of the works on studying of insects' pathology for grounding microbiological and chemical methods of insect pests' control. The direction of scientific investigation of Professor's M.A. Telenga school was using of biological methods on limitation of number of crops insect pests. His followers M.P. Dyadechko and V.P. Prystavko created their scientific schools too. Z.S. Golovyanko was at the head of the school of forest entomologists (D.F. Rudnev and other). Further Professor D.F. Rudnev worked out chemical method of pest organisms' control, but revealed the alternative to it — the using of the resistant plants' varieties to insect pests. Professors V.A. Sanin and V.P. Smilyanets followed his legacy. The weighty results of investigation of Academician's of NASU V.P. Vasyliyev school are theoretical grounding of economical expediency of insecticides' application and working out of the basis of plant integrated protection. The main part of activity of Professor B.A. Areshnikov and his followers was devoted to work on scientific grounding of grain crops' effective and ecologically safe protection from insect pests, in particular corn bug. The scientists-entomologists were prepared by Ph.D, Professors V.G. Dolin (on questions of the forecasting of insect pests' development in plants and a grounding of effective control measures), M.P. Sekun (on pesticides' toxicology), V.M. Chayka (on forecast and ecology) and candidates of biological sciences N.V. Lappa (on microbiological method of plant protection), V.P. Omeluta (on plant quarantine) too. Some representatives of scientific schools of Academician of NAAS V.P. Fedorenko and Professor S.O. Trybel' on direction of ecological and economical optimization of plant integrated protection from insect pests are in the Institute.

In some periods of time Ye.V. Zverezomb-Zubovskiy, V.P. Vasyliyev and V.G. Dolin were at the head of Ukrainian Entomological Society. V.P. Fedorenko is a president of this public organization to this day.